

üç, hıristiyanlar ve yahudiler için beş mektebi, iki kilisesi, bir sinagogu, bir hamamı ve iki kışlası vardı. Osmanlılar'ın son döneminde Ayverdi'ye göre on üç cami, bir mescid, üç tekke / zâviye ve bir imaret (II. Bayezid'in veziri Koca Mustafa Paşa'ya ait) mevcuttu. Ustrumca kazasının yirmi bir köyünde Ayverdi toplam yirmi bir caminin varlığını zikretmektedir.

Balkan savaşları ve I. Dünya Savaşı döneminde Ustrumca ve civarı önce Bulgarlar, daha sonra Sırp, ardından tekrar Bulgarlar, Yunanlılar ve yine Bulgarlar tarafından işgal edildi. Müslümanların ve yahudilerin çoğu kasabayı terketti ve bir daha geri dönmedi. 1913'te II. Balkan Savaşı esnasında Yunan ordusu Ustrumca'ya girdi. Yunanlılar'ın geri çekilmesi esnasında kasaba Bulgarlar tarafından ele geçirildi. Ustrumca ateşe verildi, hemen hemen bütünüyle yıkıldı. Kasaba nüfusunun yarısını kaybetti. Bu kayıp sadece Yunanistan'dan gelen Bulgar göçmenleri tarafından kısmen telafi edilebildi. Aynı dönemde pek çok Osmanlı eseri geride hiçbir iz kalmayacak şekilde ortadan kaldırıldı. 1913'ten 1919 yılına kadar Ustrumca kasabası ve bölgesi Bulgaristan Devleti'ne katıldı. Kasım 1919 tarihli anlaşmayla (Neuilly sur Seine) Ustrumca kasabası ve bölgesi daha sonra Yugoslavya'yı teşkil edecek olan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'na bağlandı. 1941-1944 yılları arasında tekrar Bulgar işgaline uğradıysa da II. Dünya Savaşı'nın ardından Yugoslavya'ya bırakıldı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra modernizasyon ve endüstrileşme gittikçe gelişti, kasabanın nüfusu hızla arttı. Aynı zamanda Mareşal Tito sınırları açarak geride kalan pek çok Türk'ün Türkiye'ye göç etmesine izin verdi. 1953'te kasaba ve civarının toplam nüfusu % 15'i Türk olan 59.015 kişiydi. 1961'de bölgenin 65.527 kişilik nüfusu vardı ve Türkler'in oranı % 7'ye düşmüştü. 1971'de 76.898 kişilik nüfusun sadece % 5'i Türk'tü. Kasabada da durum aynı idi; 1971'de 23.034 kişilik nüfusun % 7'si müslüman Türk'tü. Köylerde olduğu gibi kasabada da Türkler'in ayrılmasından hemen sonra camiler ve diğer dinî binalar ortadan kayboldu. 1994 yılına ait kayıtlarda Strumica kasabasının nüfusu 33.244 ve ona bağlı köylerle beraber (on köy) 42.953 olarak görülmektedir. Bu nüfusun % 33'ü Makedon, % 5,6'sı Türk, kalanı Sırp ve Rumlar'dan meydana gelmektedir.

Strumica bölgesinin 1971 tarihli ayrıntılı bir haritası Banica, Bansko, Borisovo, Ednokukevo, Nova Mahala, Sekirnik, Ştu-

ka ve Sušica köylerinde camilerin bulunduğunu göstermektedir. Kasabada ise sadece 1022'de (1613) yaptırılan Kâtib Durak Orta Camii ihmallere rağmen günümüze kadar sağlam olarak gelebilmiştir. Bir zamanlar önemli bir Türk köyü olan Bansk'o'da XVI. yüzyılın ilk dönemlerine ait Mezid Bey'in (Rumeli beylerbeyi müteferrikası) görkemli türbesi ve tarihî Banitsa (Banica) köyünde XVI. yüzyıl Toygun Paşa Camii de bugüne ulaşabilmiştir. Aynı köyde Toygun Paşa Camii karşısında bir Şâbânî türbe ve tekkesi ayakta duruyor ve 2010 yılında faaliyet gösteriyordu. Ustrumca Osmanlı âlimi, şair ve Celvetî dervîşi Derûnizâde Hulûsi Efendi'nin (ö. 1177/1763-64) memleketidir; ancak daha ziyade Ustrumcalı bir yörük ailesinin oğlu olan meşhur Halvetî şeyhi Sofyalı Bâli Efendi'nin (ö. 960/1553) doğum yeri olarak bilinir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evlîya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), VIII, 334-337; V. Kânčov, *Makedonija Etnografija i Statistika*, Sofia 1900, s. 459-462; J. Ivanov, *Severna Makedonija* (ed. D. J. Biserov), Sofia 1906, s. 209-212; M. Ristić, *Strumica, Geografsko-istoriska rasprava*, Beograd 1925; M. Pandevski – G. Stoev, *Strumica i Strumičko niz Istorijata*, Strumica 1969; J. Trifunoski, *Strumica, Narodni život i Običaji*, Beograd 1979, s. 16-21; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri III*, s. 241-244; *Turski Dokumenti za Istorijata na Makedonskiot Narod* (ed. Aleksandar Stojanovski), Skopje 1982-95, V/3, s. 29-227; V/5, s. 91-109; N. Clay, *Mystiques, état et société: Les halvetis dans l'aire balkanique du la fin du XVe siècle à nos jours*, Leiden 1994, s. 70-81; J. McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims: 1821-1922*, Princeton 1996, s. 145-146; I. Mikulčić, *Srednovekovni gradovi i tirdini vo Makedonija*, Skopje 1996, s. 318-322; a.mf. – D. Koco, "Arheološki iskopavanja vo 1973 g. vo Sv. 15 Tiveriopolski mačeniçi, Strumica", *Zbornikna Arheološkiot Muzej*, VIII/9, Skopje 1978, s. 93-104; H. Matanov, *Knyazestvo na Dragaš: Kâm istorijata na Severistočna Makedonija v predosmanski period*, Sofia 1997, tür.yer.; V. Popovski – M. Panov, *Opštinite vo Republika Makedonija*, Skopje 1998, s. 345-347; *Selânik Vilâyeti Salnâmesi*, sy. 19, Selânik 1324, s. 299-301; Ž. Tadić, "Dva ostatka vizantijske arhitekture u Strumičkom kraju", *Glasnik Skopskog Naucnog Društva*, III, Skopje 1928, s. 83-96; S. Papadopoulou, "Ecoles et associations grèques dans la Macedonine du nord durant le dernier siècle de la domination turque", *BS*, III (1957), s. 428-433; M. Kiel, "Some Little-known Monuments of Ottoman Turkish Architecture in the Macedonian Province: Štip, Kumanovo, Prilep, Strumitsa", *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 153-178; M. Lazarevska, "Orta Djami Strumica, Srednovekovna Crkva so Nekropol", *Arheološki Pregled*, XVII, Beograd 1986, s. 260-261; *Kâmûsü'l-a'lâm*, II, 890-891; A. Mrošević, "Strumica", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1971, VIII, 199-200; a.mf., "Strumičko Polje", a.e., VIII, 200. MACHIEL KIEL

USTUKUS

Maddî nesnelerin aslı,
ilk basit madde,
dört unsurdan her biri anlamında
felsefe terimi
(bk. ANÂSİR-ı ERBAA).

USTULÇE

Bosna-Hersek'te tarihî bir kasaba.

Hersek'in güneyinde yer alan Stolac kasabasının Osmanlı dönemindeki adıdır. Hersek'in merkezi Mostar'dan 35 km. kadar güneyde, deniz seviyesinden 65 m. yükseklikte dağlarla çevrili bir havzada bulunmaktadır. Mostar-Dubrovnik ve Čapljina-Bileća yollarının üzerindeki Ustulçe kasabasının tarihi Ortaçağ'lara kadar iner. İlk defa 1375'te Vidoški Grad adıyla zikredilir; bu sırada küçük bir idarî bölge olan Vido-vo Polje'nin merkezidir. 1444'te kalenin alt tarafındaki yerleşme Podstolac ismiyle geçer. 1466'da Osmanlılar tarafından ele geçirilen Ustulçe'nin Slavca "stol" (koltuk) kelimesinden türediği, kasabanın hemen dışında Ošanići'de Sv. Petar ve Pavle adlı küçük Ortodoks kilisesinin yanında, Miloradović ailesinin asilleriyle Hersek Dükü Stefan'ın oturup halkın şikâyetlerini dinlediği, kayaya oyulmuş bir koltuğun bu adla ilgisi olduğu düşünülmür. Kasaba önemli bir ticaret limanı sayılan Dubrovnik'ten Balkanlar'ın içine doğru uzanan kervan yolu üzerindedir.

Ustulçe, Osmanlı döneminde daha evvel boşaltılmış küçük bir kale olan Vidoški Grad'ın kalıntılarının üzerine önce bir mezarlık şeklinde yeniden iskâna açıldı (1468'de on bir ve 1477'de on sekiz hıristiyan hâneli), XVI. yüzyılda bir köy halinde büyüdü ve bir sonraki asırda kasabaya dönüştü. 1499 tarihli tahir kaydında burası "Karye-i İstolac tâbi-i Viduşka" şeklinde geçer. Kilerci Yunus'un zeâmetine dahil bulunan köyde kırk hıristiyan hânesine karşılık sekiz müslüman hânesi ortaya çıktı (BA, KK, nr. 697, vr. 14^a). Bu durum kasabada yavaş yavaş İslâmlaşmanın başladığına işaret eder. 936 (1530) tarihli *Muhasebe Defteri*'nde bu yerleşmede on sekiz müslüman, otuz dokuz hıristiyan hânesinin mevcudiyeti belirtilir. Yerel nüfusun İslâmlaşma sürecine Hersekli nüfusun büyük bir bölümünün eskiden Bogomil olması, Ortodoks ve Katolik otoritelerinin şiddetli zulmüne mâruz kalması ve Yavuz Sultan Selim'in bir cami inşa ettirmesi kısmen

USTULÇE

yardımcı etti. Bu caminin temelleri 2001'de, 1788 yılında oldukça büyütülmüş olan Hünkâr Camii'nin altında bulunmuştur. 1585'te kasabanın 107 hânesinin % 74'ü müslüman olarak kaydedilmişti. Hakkında fazla bilgi bulunmayan Silâhdar Hüseyin Paşa tarafından 1530-1585 yılları arasında bir han, misafirhane ve hamamın yaptırılması, yine aynı kişi tarafından Sultan Selim Camii Mektebi'ne bir hoca tayin edilmesi Ustulçe'nin fizikî bakımdan bir müslüman kasabası haline gelmesinin başlangıcını oluşturur. Silâhdar Hüseyin vakfın mütevellisi ve XVIII. yüzyılda Ustulçe "kaptanlığı"nı üstlenen Şarić ailesinin atasıdır. Hamam 1993'e kadar mevcuttu. 1745'te inşa edilen Şarić ailesinin büyük konağı hâlâ ayakta. 1626'da Vatikan ajanı Athanasio Georgiceo, çevresinde 150 silâhlı adamı seferber edebilecek birçok evin bulunduğu kale kalıntılarında bahseder. O sırada bu küçük kasaba 500-600 civarında bir nüfusa sahipti; bu rakam 1585'te 470 dolayındaydı.

1664'te Venedik'e karşı Girit savaşı sürerken Ustulçe'yi ziyaret eden Evliya Çelebi kasabayı etrafı şeklinde tasvir eder. Burada bir cami, üç mescid, küçük bir hamam, bir han, yirmi dükkân, on su değirmeni ve meyve bahçeleri içinde 270 taş ev olduğunu yazar. Düşman korkusu yüzünden pek çok ev gayet iyi tahkim edilmişti. Burayı "güzel bir kasabacık" ifadesiyle tanımlayan Evliya Çelebi, bir gün önce Venedik'in Kotor bölgesinden gelen 5000 kişilik bir hıristiyan grubunun (uskok) kasabayı yağmaladığını ve pek çok müslümanı köle olarak alıp götürdüğünü, yakılan bazı evlerden hâlâ duman çıktığını belirtir. Kısa bir süre sonra Hersek Valisi Sührâb Mehmed Paşa saldırganları tuzağa düşürüp esir alınan 300 kişiyi kurtardı. Yine Girit savaşları sırasında Bajo Pivljanin

öncülüğünde Karadağlı büyük bir çete grubu, Ustulçe'nin 20 km. kadar doğusundaki Predolya kasabasına saldırıp şehri tahrip etti. Şehir hiçbir zaman yeniden inşa edilmedi, bugün sadece on evin bulunduğu küçük bir köy konumundadır. Ustulçe, Predolya'nın yıkımından kazançlı çıktı. 1100-1200 civarında sakiniyle bölgenin en büyük yerleşim birimi haline geldi. Evliya Çelebi'nin hıristiyanların varlığından etmemesi, kasabanın nüfusunun tamamıyla müslümanlardan oluştuğuna işaret eder. Bununla beraber harabe durumundaki Ortaçağ dönemi kalesinden de bahsetmez.

1683-1699 savaşları döneminde Hersek bölgesine yönelik saldırılar arttı. Ağustos 1687'de Nikola Novković komutasındaki 5800 kişilik askerî birlik Ustulçe bölgesi müslümanları tarafından bozguna uğrattı. 1106'da (1694-95) başka bir Venedik kuvveti Radnica yakınlarında bir savaşta yenildi, birliğin kumandanı, bayrakları ve silâhları ele geçirildi. Bu olayların hiçbirinde Ustulçe'deki müstahkem mevki veya kaleden bahsedilmemiştir. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Ortaçağ dönemine ait Ustulçe Kalesi'nin kalıntıları yeniden ele alınıp büyük ölçüde genişletildi. Aynı zamanda daha güneydeki Trebinje adlı küçük mezraada tamamen yeni bir şehir kuruldu. Ustulçe'de yeni binalar yapıldı. Hacı Ali Salihović 1730'da Bregava nehrinin kıyısına Hamam mahallesinde bir cami inşa ettirdi. Hacı Sâlih Bure 1145'te (1732-33) Podgrad mahallesinde cami yaptırdı. Cami 1227'de (1812) Ali Ağa (daha sonra Hersek'in ünlü veziri Ali Paşa Ridvanbegović) tarafından yenilendi. Kitâbesi şair ve Ustulçe Kadısı İbrâhim Vehbi Zekić tarafından yazılmıştır. 1154'te (1741) Kaptan İsmâil Şarić, Kumluk mahallesinin

de yeni bir cami, Ustulçe çarşısında yirmi dükkân inşa ettirdi ve 83.000 akçe bağışladı. Kaptan İsmâil 1731-1761 yıllarında Ustulçe'nin askerî kumandanı idi. Vakfiyesi Saraybosna'daki Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcuttur. Ustulçe Kalesi 1760'ta cephaneye deposesuna isabet eden bir yıldırımla büyük ölçüde tahribata uğradı. 1760-1762 yıllarında kale yeniden yapıldı ve bugünkü âbidevi boyutlarını kazandı. Yavuz Sultan Selim zamanından kalma (1519) Careva (Hünkâr) Camii XVIII. yüzyılda yetersiz kalınca 1203'te (1788-89) büyütüldü ve geniş ölçüde yeniden inşa edildi. Caminin güzel bir şadırvanı olup haziresinde Ustulçe'nin önemli ailelerinin üyeleri (Ljubović, Şarić ve Ridvanbegović gibi) gömülüdür. Caminin kitâbesinde kurucu olarak "Cenâb-ı hazret-i Sultan Selim, Mısır fâtihî" ibaresi geçer.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında, 1833-1851 yıllarında Hersek veziri olan Ali Paşa Ridvanbegović buraya hâkim oldu. 1813-1814'te Ustulçe kaptanı / mutasarrıfı sıfatıyla babasının yerini almıştı. Şubat 1832'de Ustulçe âsi Gradaçac (Gradačac) Kaptan Hüseyin'in askerleri tarafından kuşatıldı, fakat teslim alınmadı. 1867'de Rus âlimi ve diplomat Aleksandar Giljferding, Ustulçe'yi ziyaret ettiğinde burası 3500 kişilik nüfusa sahipti ve önceki durumuna göre daha da büyümüşü. Osmanlı yönetiminin son döneminde Ustulçe'nin Sırp Ortodoks cemaati şehrin doğu tarafında zarif bir kilise inşa etti. 1878-1918 yıllarındaki Avusturya işgali devrinde daha önce Ustulçe'de bulunmayan Katolik cemaati için büyük bir kilise yapıldı. Müslümanların çoğunun göçmesinden dolayı nüfusu azaldı. 1910'da 423 müslüman hânesi ve çoğu Hırvatlar'la meskûn 203 hâne vardı. II. Dünya Savaşı'ndan önce nüfusunun üçte ikisinin müslüman olduğu Bosna-Hersek'in en sevimli ve romantik yerlerinden biriydi. 1918'de Ustulçe ve bütün Hersek yeni Yugoslavya Devleti'ne dahil edildi. Ustulçe son dönem divan şairlerinden Hersekli Ârif Hikmet'in doğum yeridir.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Ustulçe'nin 2320 sakini vardı. 1948-1991 yılları arasında yeni endüstri tesislerinin kurulmasıyla nüfus iki katına çıktı. Bununla birlikte kırsal nüfus durgunlaştı ya da bölgedeki Mostar, Bileća, Trebinje gibi şehirlere yönelen göçten dolayı azaldı. 1991-1995 Bosna savaşı yıllarında Ustulçe büyük zarar gördü. 1991'de 5530 kişilik nüfusu vardı, bunun % 62'si müslüman, % 20'si Sırp, % 12'si Hırvat'tı. 1993 yazının başında Hırvat ordusu Ustulçe'yi sürpriz

Ustulçe'den
bir görünüş

bir saldırı ile aldı ve etnik bakımdan tamamen Hırvat Katolik bir şehir haline getirmek istedi, müslümanlar sürüldü ve tüyler ürpertici şartlar altında toplama kamplarına kondu. Hırvat ordusu mevcut altı caminin beşini havaya uçurdu, kalıntılarını buldozerlerle dağıttı. Bu camilerin hepsi şehir merkezinde bulunuyordu. Kumluk mahallesinin uzağındaki Sarıca Camii ateşe verildi, büyük bölümü çatısız halde ayakta kaldı. Bununla birlikte Katolik ve Sırp kiliseleri hasar görmemişti. Dayton Antlaşması'ndan yedi yıl sonra 2002-2003'te Ustulçe'nin hemen hemen bütün müslüman cemaati ve bağlı köylerin ahalisi dahil 14.000 kişi evlerine geri döndü. Şehre yerleşenler Sultan Selim Camii'ni yeniden inşa ettiler. Mehmet Müezzinoğlu'nun yayınından hareketle (*İslamska Epigrafika*, III, 365-389) önemli tarihî kitâbeler tekrar yapıldı ve önde gelen ailelerin eski mezar taşları cami avlusuna yerleştirildi. 2005'te Şarić Camii dikkatlice ve ince zevkle restore edilip tekrar ibadete açıldı. 2006'nın yazında Ali Paşa Ridvanbegoviç (Podgradska) Camii de (*a.g.e.*, III, 370-373) aynı itina ile yeniden inşa edilmeye başlandı ve 2010'da tamamlandı. Hamam mahallesinde bulunan Ustulçe'nin dördüncü camisi Hacı Ali Salihoviç Camii'nin inşası 2008'de tamamlandı. 2006'nın yazında Ridvanbegoviç ailesinin konaklarından biri olan Begova saray kompleksi restore edildi. 1745'lerde yapılan Careva Camii yakınındaki İ-

mail Ağa Şarić mâlikânesinin (*a.g.e.*, III, 382) restorasyonu 2007 baharında başlatılıp 2010'da tamamlanmıştır. Böylece Ustulçe yeniden canlı bir merkez haline geldi.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VI, 441-442; H. Gustav Thoenmel, *Beschreibung des Vilayet Bosnien das ist das eigentliche Bosnien nebst türkisch Croatien der Hercegovina und Rascien*, Wien 1867, s. 131-132; Hamdija Kapidžić, "Stolac u XVIII vijeka", *Gajret, Kalendar za 1941*, Sarajevo 1940, s. 126-143; Hamdija Kreševljaković, *Banje u Bosni i Hercegovini (1462-1916)*, Sarajevo 1952, s. 74; a.m.f., *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1980, s. 224-234; Hazim Šabanović, *Evlija Çelebija Putopis*, Sarajevo 1957, II, 186-187; M. Vego, *Naselja Bosanske Srednjevjeckove Države*, Sarajevo 1957, s. 124-125; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri III*, s. 479-483; Mehmed Mujezinović, *Islamska Epigrafika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1982, III, 364-389; Mato Njavro – Sulejman Balić, *Hercegovina, Geschichte, Kultur, Naturschönheiten*, Zagreb 1985, s. 131-137; Fahrudin Rizvanbegoviç, *Begovina Stolac*, Sarajevo 1999, tür.yer.; T. Kolind, "Non-Ethnic Condemnation in Post-War Stolac: An Ethnographic Case-Study of Bosnia-Herzegovina", *The Balkans in Focus: Cultural Boundaries in Europe* (ed. S. Resić – B. Törnquist-Plewa), Lund 2002, s. 121-134; Ahmed S. Aličić, *Sumarni popis Sandžaka Bosna iz 1468/69 godine*, Mostar 2008, s. 61, 152; M. N. Batinić, "Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povjesti", *Starine na sviet izdaje Jugoslavenske Akademija znanosti i umjetnosti*, XVII, Zagreb 1885, s. 77-150; H. Djurić, "Ali Paša Rizvanbegoviç-Stočanin, Hercegovacki vezir", *Godišnica Nikole Čupića*, XLVI, Beograd 1937; Muhammed Hadžijahić, "Die Kämpfe der Ajane in Mostar bis zum Jahre 1833", *Südost-Forschungen*, XXVIII, München 1969, s. 123-181; Izet Rizvanbegoviç, "The Results of Former Archaeological Researches at the Medieval Fortress Viđoška Tvrđjava at Stolac", *Balkanoslavica*, VIII, Beograd 1979, s. 77-92; a.m.f., "Vakufname i Vasijetname Ali-Paše Rizvanbegovića Stočevića", *POF*, LII-LIII (2005), s. 295-328; Fehim Spaho, "Nekoliko novih podataka o Stocu iz XV i XVI stoljeća", *a.e.*, XXXVII (1987), s. 197-201; Salih Trako – Lejla Gazić, "Dvije Mostarske Medžmue", *a.e.*, XXXVIII (1988), s. 97-124; Alexandre Popović, "Riđwân Begoviç", *El²* (İng.), VIII, 519-521; S. Ši., "Stolac", *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1971, VIII, 160; a.m.f., "Stolačko Polje", *a.e.*, VIII, 160; Hasan Aksoy, "Hersekli Ârif Hikmet Bey", *DİA*, XVII, 233.

MACHIEL KIEL

USTURLAP

(الأسطراب)

Temel işlevi yıldızların konumunu belirlemek olan çok amaçlı astronomi aleti.

Usturlap adı, Grekçe **astronla** (yıldız) **lambanein** (almak, yakalamak, ölçmek) kelimelerinin birleşimiyle oluşan **astrolabos** veya **astrolabondan** Arapçalaşmıştır. Latince'deki karşılığı **astrolabium**dur. Ustur-

lap eski dönemlerde teknik anlamıyla küresel astronomi problemlerini çözmek, gök cisimlerinin veya herhangi bir yükseltinin irtifasını ölçmek, gündüz ve gece saatlerini belirlemek, şehirlerin enlem ve boylamlarına göre kible yönünü tesbit etmek, tablolar (zayıçeler) çıkarmak gibi teorik ve pratik birçok amaçla kullanılan astronomi aletini ifade eder. Çeşitli türleri vardır. Hârizmî terimin anlamını Grekçe aslına uygun biçimde "mikyâsü'n-nücûm" (yıldız ölçüm aleti) şeklinde vermekte ve Grekçe "yıldız" anlamına gelen, astronomi (aster-nûmyâ) kelimesinde de kullanılan "aster" ile -güya ayna anlamındaki- "labon"dan türediğini aktarmaktadır. Hârizmî böylece kelimenin Arapça'daki doğru okunuşunun "asterlâb" olması gerektiğini ima etmektedir (*Mefâtihu'l-ülûm*, s. 253). Usturlap tek başına kullanıldığında, genellikle pürüzsüz bir düzlem üzerine gökyüzünün izdüşümü esas alınarak imal edilmiş olan düzlem usturlap (el-usturlâbü'l-musattah / el-usturlâbü's-sathî) kastedilir.

İlkçağ ve Ortaçağ boyunca yaygın biçimde kullanılan usturlabın tarihi Yunan klasik müellifleri tarafından Archimedes ve Apollonios'a (yaklaşık m.ö. 200), hatta Eudoxos'a (yaklaşık m.ö. 350) kadar geri götürülmektedir. Düzlem usturlabın ilkesi olan gökyüzünün izdüşümüyle ilgili modellemenin en azından Hipparchos (m.ö. 150) döneminde bilindiğine dair ilmi veriler bulunmaktadır. Batlamyus (ö. 168 [?]), Latin dünyasında *Planisphaerium* diye bilinen eserinde aynı adla anılan düzlem usturlabı tanımlamıştır. Ayrıca İskenderiyeli Theon'un (ö. yaklaşık 405) bu konuda yazdığı ve İslâm dünyasında erken tarihlerden itibaren *Kitâbü'l-Âmel bi'l-usturlâb* adıyla tanınacak olan (İbnü'n-Nedîm s. 327) eserle ilgili mâlûmatın Severus Sebokht (ö. 666-667) tarafından kaleme alınan Süryânice bir risâlede yer aldığı bilinmektedir. Tarihçi Ya'kûbî'nin muhtemelen Theon yerine Batlamyus'a *Zâtü's-şafâ'ihi ve hiye'l-usturlâb* adıyla izâfe ederek ayrıntılı biçimde anlattığı benzer bir eserle (*Târîh*, I, 139-140) Severus Sebokht'un tanıttığı düzlem usturlap arasında ilginç paralellikler tesbit edilmiştir. Bunların yanı sıra İslâm dünyasında Yahyâ en-Nahvî olarak bilinen Johannes Philoponus da düzlem usturlap geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır (Ya'kûbî, Sebokht ve Philoponus'un verdiği bilgilerin bir karşılaştırması için bk. Neugebauer, XL/3 [1949], s. 243-245). Bu bilginlerin çalışmalarıyla belirli bir gelişim kaydeden usturlap eski Yunan biliminin tanındığı İran, Suriye ve öteki Do-

Hacı Ali Camii – Ustulçe / Bosna-Hersek

